

Семенюк Лариса. Стилевые течения украинского литературного барокко: к постановке научной проблемы. В статье ставится вопрос о существовании в литературе украинского барокко ряда стиливых школ (течений): метафизической поэзии, концептизма, «казацкого барокко», украинского «низового барокко». Автор объясняет неоднородность литературного барокко в Украине воздействиями ряда общественных, идейно-философских, культурологических факторов. Каждая из стиливых течений (школ) имела определенные стилообъединяющие признаки, которые в совокупности создавали украинский вариант барокко в пределах национальной литературы. Стилевые течения барокко рассмотрены как важные составляющие литературного барокко в Украине и самодостаточные художественные явления, представленные яркими творческими личностями и оригинальными художественными произведениями. Автор доказывает, что существование стиливых школ (течений) в пределах барокко служит подтверждением национальной специфики барокковой литературы в Украине и ее общеевропейского контекста.

Ключевые слова: барокко, стиливая школа (течение), метафизическая поэзия, «казацкое барокко», концептизм, «низовое барокко».

Semeniuk Larysa. Stylistic Current Ukrainian Literary Baroque: the Formulation of Scientific Problems.

The article raises the question of the existence of Ukrainian literature of the Baroque style in which number of schools flows: metaphysical poetry, conceptismo, «Cossack Baroque» Ukrainian «Baroque bottom». The author explains the heterogeneity of the literary Baroque in Ukraine by a number of social, ideological, philosophical, cultural factors. Each of the stylistic tendencies (schools) had some styleob'yednuuyuchi features, all of which worked Ukrainian Baroque option within the national literature. Baroque Style currents are considered as important components of the literary Baroque in Ukraine and self-sufficient artistic phenomena are bright creative personalities and original pieces of art. The author argues that the existence of stylistic schools (flow) within the Baroque confirms national specificities Baroque literature in Ukraine and its European context.

Key words: Baroque style school (current), metaphysical poetry, «Cossack Baroque» konseptyzm «grassroots Baroque».

Стаття надійшла до редколегії
16.09.2016 р.

УДК 087.5: 908(477)

Вікторія Сірук

**Проблема злочину в українській дитячій літературі другої половини
XIX–початку XX ст.: психоаналітичний аспект**

У статті проаналізовано твори українських письменників, у яких ідеться про складний світ дитини, її розвиток, моральне падіння, катарсис, почуття провини. Основою для літературно-критичних міркувань стала проблема схильності дитини до злочину, її нерозважливості, каяття, вплив переживань на подальше життя. Залучення до аналізу не лише літературознавчого інструментарію, а й психоаналізу сприяло виявленню мотиваційних аспектів у діяльності особистості, руйнівних процесів у дитячій психіці. Увагу зацентовано на описах зовнішності персонажа, його внутрішніх монологів, галюцинаціях, що дає змогу глибше пізнати світосприйняття дитини. І. Франко, А. Кримський, В. Підмогильний своїми творами виразно засвідчили творчу спроможність через художні образи пізнавати внутрішній світ дитини, бачити першооснову біологічного в поведінці, учинок загалом у житті індивіда.

Ключові слова: злочин, покарання, катарсис, дитяча психологія, дитяча література, психоаналіз.

Постановка наукової проблеми та її значення. Психічний розвиток людини проходить низку періодів, послідовна зміна яких незворотна й передбачувана. Кожен період (вік) – своєрідний ступінь психічного розвитку з притаманними йому відносно стійкими якісними особливостями. Відомо, що вікові психологічні особливості зумовлені конкретно-історичними умовами розвитку, спадковістю, певною мірою – характером виховання, особливостями діяльності та стосунків з іншими людьми. Це впливає передусім на специфіку переходу від одного вікового періоду до іншого, що засвідчують сучасні психологи [7; 13]. Система моральних стосунків формується впродовж усього життя, а започатковується тоді, коли дитина вступає в різні за змістом та організацією форми спілкування з

дорослими й ровесниками. Уже в ранньому дитинстві вона пильно приглядається до світу дорослих, починає виокремлювати в ньому взаємини між людьми, відкриває закони, за якими відбуваються їх стосунки. Намагаючись стати дорослою, дитина підпорядковує свої дії суспільним нормам і правилам поведінки. Головна моральна сила дитини закладена в моральній чистоті, щирості, цілісності її характеру. Це добре усвідомлювали І. Франко, А. Кримський, В. Підмогильний. У своїх оповіданнях за посередництва художніх образів, майстерно виписаних ситуацій, у які потрапляють «маленькі грішники» автори розкрили ті найпотаємніші порухи дитячої душі, які в подальшому визначають їхню долю, сформулюють моделі поведінки. Твори І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, С. Васильченка, В. Винниченка, О. Довженка, В. Нестайка, В. Симоненка, І. Малковича та багатьох інших письменників зорієнтовані на високі моральні цінності, виховують відчуття краси природи, справедливості, відповідальності за молодших і слабших, уміння мріяти, товаришувати.

У текстах українських майстрів слова часто йдеться про дитячі злочини, скоєні приблизно в шести-семирічному віці. Психологи довели, що це період кризи саморегуляції, яка нагадує кризу першого року. Її основні симптоми: – утрата безпосередності поведінки (між бажанням і вчинком уклінуються внутрішні переживання щодо правомірності чи доцільності власних дій); манірність поведінки (намагаючись виправдати сподівання дорослих, дитина відверто демонструє навіть ті позитивні якості, які їй не властиві); симптом «гіркої цукерки» (дитині погано, але вона намагається це приховати). Семирічна дитина не може стримувати своїх почуттів, не вміє керувати ними. Утративши одні форми поведінки, вона ще не оволоділа іншими. Виникають труднощі у вихованні, дитина замикається в собі й часто стає некерованою. В основі цих симптомів лежить узагальнення переживань. У дитини виникло нове для неї внутрішнє життя, безпосередньо не пов'язане з навколишнім. Як наслідок, змінюється структура її поведінки, формується смислова орієнтувальна основа вчинку. Зміна самосвідомості зумовлює переоцінку цінностей. Те, що було важливим раніше, стає другорядним. Колишні інтереси, мотиви втрачають свою спонукальну силу, їм на зміну приходять нові. Гра вже перестає бути основним змістом життя дитини. Творча уява в цьому віці надзвичайно бурхлива, яскрава, із характерними рисами некерованості. На основі попереднього досвіду виникають нові образи, від простого довільного комбінування уявлень діти поступово переходять до логічно обгрунтованої побудови нових образів. Зростає швидкість утворення образів фантазії, а також вимогливість дітей до витворів власної уяви. М. Заброцький переконаний: якщо в цьому віці виникає перенапруга рухомості нервових процесів, то це призводить до вихолощення нервової системи, до хворобливої перебудови всієї особистості, яка формується, аж до серйозних психічних розладів [7, с. 58]. Несприятливе мікросередовище, навіть незначне ускладнення життєвої ситуації зумовлюють формування невротичних, іпохондричних та психопатичних ознак й ендогенних психозів [13, с. 184]. У творах І. Франка, А. Кримського, В. Підмогильного йдеться про неприпустимий, ганебний учинок, неправильну шкідливу поведінку, загалом про переступ межі, за якою зазнає невідворотних змін дитяча душа. Літературознавці теж зосереджувалися на проблемі агресивності, злочинності, які завдають руйнівних впливів на дитячу психіку, у художніх текстах українських письменників [3; 4; 8; 10; 12; 17].

Мета й завдання статті – аналіз творів І. Франка, А. Кримського, В. Підмогильного як таких, що досліджують психологію дитини, її здатність до злочину; окреслення образів дітей, особливостей їхнього думання, мислення, мотивацій поведінки, взаємодії зі світом дорослих; розкриття їхньої трагічної долі.

Виклад основного матеріалу й обгрунтування отриманих результатів дослідження. Світ дитини у творчості І. Франка – це своєрідний мікроскоп дитячої екзистенції, у якому оприявлено експресивне різнобарв'я перших вражень, а також засновану на філігранній образності й незвичайній асоціативності, фантазії, дитячій здатності сприймати світ крізь «рожеве» скельце власної уяви властивість інтерпретувати та артикулювати побачене. Письменник завжди цікавився дитячою психологією, внутрішнім світом дитини, сповненим мрій, емоцій, вражень, щирих почуттів. Упродовж багатьох років він був активним співробітником українського дитячого журналу «Дзвінок», у якому опублікував низку своїх творів. І. Франко був дуже чутливий до дитячих бід та проблем. Сестра О. Рошкевич, Михайлина, згадувала, як одного разу на початку їхнього знайомства розповіла Франкові одну пригоду: «Прийшов хлопець з села, лише в сорочці-“довганці”, як звичайно ходили гірські діти. Була зима, впали великі сніги. Брат мав у руці 4 крейцарі вкупі, такий гріш називали селяни “галаган”. Брат сам закопувався в сніг і казав тому хлопцю, що, як він так зарийється в сніг, то дасть йому галаган. Хлопцеві заіскрилися очі, і (він) виконав ту штуку, за що дістав галаган.

Я сказала це мамі, мама гнівалася на брата, а та пригода зосталася в моїй пам'яті. Чому оповіла її Франкові, нащо і пощо – не знаю. Хлопцеві нічого не сталося, не був хворий з тої причини. Незабаром появився вірш “Галаган”, і я тоді показувала того хлопця (Франкові), що от – живе, не вмер, великий виріс. Навіщо так трагічно представляти?» [2, с. 282]. У вірші, як відомо, ідеться про смерть хлопчини, який пристав на пропозицію панича бігати босоніж по снігу, захворів і помер.

В оповіданні «Мій злочин» аксіологічний зміст феномену добра І. Франко кореспондує з категорією катарсису як психологічного явища людського очищення, духовного відродження та оновлення людини, як пробудження її сумління. На переконання А. Швець, у «Моєму злочині» через художню форму емпатії відбувається асиміляція внутрішнього світу письменника й персонажа твору, простежується їхня психологічна спорідненість: «Через призму розкриття власної сутності І. Франко намагається пояснити цю перемогу біологічного потягу людини до вбивства, зокрема найменших братів природи – звірів чи птахів» [17, с. 46].

Оповідання, уперше надруковане в «Літературно-науковому віснику» за 1898 р., аж ніяк не належить до тих творів, які входили б до циклу «шкільних оповідань» І. Франка. У «Моєму злочині» подано спогад дорослої людини про вчинок, скоєний у далекому дитинстві, але який вічним докором сумління ятрить душу. Оповідання має обрамлення – час розповіді виступає на початку й наприкінці твору: «Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признатися до гріха, хоч знано наперед, що на душі мені не буде легше від того. Адже ж відплата може винагородити невинно пролиту кров, надолужити замордоване життя!» [16, с. 62].

Оповідач вважає себе тим замордованим пташком, якого знічев'я вбив у дитинстві. Епічна дистанція – тридцять років після події. Сприйняття світу подано через уяву п'ятирічної дитини, яка олюднеє природу, час і простір для неї відкриті. Селянські діти радіють тому, що прийшла весна, бо після довгої зимової неволі в тісних, задушливих хатах можуть нарешті відчути себе вільними: «Ми вибігли на сіножать, що ще була гола і сіра від скиненої недавно зимової перини. Тільки десь-недесь прокльовувалася з землі свіжа зелень» [16, с. 63]. Ураз хлопці почули писк якогось пташеняти. Оповідач перший знайшов його і вважав, що пташина має належати йому. «Се був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пір'я на нім було попелясто-сіре з легеньким перловим полиском, дзьобик тоненький, темно-зеленкуватий і такі ж самі довгі тоненькі ноги. Він сидів тихо, затулений у мої долоні, не тріпався, не дряпав і не дзьобав, як се звичайно чинять інші дикі птахи, коли їх зловити в руку» [16, с. 64]. Хлопчик приніс пташка додому і посадив усередину подвійного вікна, щоб невільник мав більше простору, ніж у клітці. Однак пташок не літав, не співав, а тільки бігав уздовж шиб і бив тонесеньким дзьобиком об скло. Коли зрозумів, що він у неволі, зупинявся і тужно обводив оком гілки яблуні під вікном. «Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивлявся сьому пташкові. Мені самому зробилося сумно» [16, с. 65]. Персонаж не відпустив його на волю, хотів довідатися, що їсть цей маленький пташок. Та не їв пташок ні зерняток, ні округин хліба, ні дрібних слимачків, ні жабуриння. Тільки весна та сонце, що були по той бік шиб, займали всю його увагу.

Персонаж не може пояснити тієї фатальної події вбивства, але здатен відтворити внутрішнє дике почуття стихійної пристрасті. Зло зовсім непомітно закралося в маленьку душу й поступово виходить на поверхню: «А смачне мусить бути його м'ясо! – стрілила мені нараз думка через голову. – А що якби його зарізати і дати спекти? Але вся людська природа бунтує проти жорстокості та бездушності хлопчика: Пусти його! Пусти його! – шепче щось, мов добрий ангел, у моїм нутрі. – Адже ж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти!». Та все-таки тваринне, хиже начало бере гору: «Ет, що там! – скрикнула дитяча впертість, і в найближчій хвилині я відкрутив голову малому чорному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплили дві чи три крапельки крові, і малого гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний бездушний труп» [16, с. 67]. Такий натуралістичний опис вражає і жахає. Дитина розуміє, що вчинила неправильно, що зробила щось безглузде, і їй стає жаль такого гарного й невинного життя. Через багато років оповідач картає себе за вчинок, який назавжди залишився в пам'яті, і вважає маленького пташка символом власного морального падіння: «І відтоді я не можу позбутися сього спомину. Він затроює мені кожную хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещасті. Він мучить моє сумління грижею, і мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке і погане, що я тільки коли зробив у моїм житті, скристалізувалося в конкретний образ отього малого, невинно

замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзьобиком о шибу, і я прокидаюся зо сну. А в хвилях тривоги і розпуки, коли лютий біль запускає кігті в моє серце і грозить ось-ось зламати силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосилий, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята і нерозумна сила держить мене в жмені, показує мені невловимі привиди свободи і щастя, та може в найближчій хвилі без причини і без цілі скрутити мені голову» [16, с. 68]. Оповідач ніби на сповіді відкриває читачеві свої страждання, знаючи, що навіть після цього не отримає полегшення, бо й досі не може простити самому собі. Твір має глибоко філософське наповнення – роздуми про вічні муки сумління, про розплату за вчинений злочин.

Р. Горак спостеріг, що рік написання твору був дуже непростим для І. Франка. Громадськість влаштовує йому святкування 25-річної літературної діяльності. Його визнають найвизначнішим українським письменником сучасності. Він кумир молоді, їхній лідер. Він програв вибори у віденський парламент та галицький сейм, його кандидатуру на викладача Львівського університету було відхилено. Українські патріоти не можуть йому пробачити статті «Дещо про себе самого», польські патріоти – статті «Поет зради» про А. Міцкевича. Його ювілей святкують на фоні святкування 100-літнього ювілею «Енеїди» І. Котляревського. У журналі НТШ «Літературно-науковий вісник» друкуються Франкові «Великі роковини», промови і... оповідання «Мій злочин» [1, с. 120]. Ідеться про те, людина у своєму житті може переживати тріумфи і негаразди, радість і біль. Однак необережний, необдуманий учинок може закарбуватися в душі, нагадувати про себе через роки, визначити подальший психічний розвиток особистості, стати предметом нав'язливих станів, навіть неврозів через адекватне почуття провини.

В оповіданні «Растлініє нравів. 1. Іменинник» А. Кримський уважно придивляється до бейрутських дітей, їхньої поведінки, психології, навчального процесу в школах. У творі немає напружених перипетій, конфлікту. На початку твору подано етнографічний опис житла, звичаїв, побуту турків. Однак те, що відбувається з малим Ельяном-іменинником, шестирічним хлопцем, вражає читацьку уяву. А. Кримський використав принцип контрасту: у розкішному саду, де росли пахучі апельсини, гвоздичні, мигдалеві, лаврові, оливні дерева, укриті чудовим пахучим цвітом, відбувається катування kota. Хлопчина не чутливий до краси саду, він шукає розваг, гри. Непосидючість, допитливість – ті риси, які встигає зауважити читач, коли Ельян перекидає ринву з квасолею й м'ясом у казан із білизною. Після материних дорікань хлопчина утихомирюється, але згодом йому *раптом* стає весело: «Він почув що по всім його тілі забили якісь живчики. З великого, надмірного напливу енергії він, сам не знаючи як і через що, кинувся несподівано до Фуада, що трохи був старший за нього, схопив Фуада за руки, придержав і зачав його копати ногами в живіт» [11, с. 536]. Переломною тут є розповідна одиниця (слово «раптом»), яка виконує кульмінаційну функцію. Це такий феномен, який у сучасній філософській літературі позбавлений місця й не збігається з жодною часовою точкою. Момент «раптом» лежить між рухом і спокоєм, перебуває поза часом, прив'язує теперішнє до минулого та майбутнього. Подія «раптом» зумовлює розходження буттєвої серії, задаючи плюральну варіативність, виконує роль імпульсу, приводить до розв'язання тієї чи тієї послідовності й семантично визначає всі ці розходження, створює незворотність розгортання подій. «Раптом» стає причиною змін у настрої хлопця, призводить до ще гіршої поведінки. Ельян згадує, як, повертаючись зі школи, він побачив вражаюче дійство: один парубчак прив'язав півня довгим шнуром за ногу до кілочка, а тоді потрохи надрізував ножом шию. Півень бігав на припоні, мов скажений, кров дзюрчала йому з надрізаного горла. Усі вихваляли вигадливого парубійка. Коли півень крутив шиєю, кров біла угору, наче з водомета. «Оце тепер Ельянові заманулося прив'язати Хосну (кицьку) до стола і надрізати їй горло, щоб і вона бігала, як учора півень. На жаль, не було мотузка» [11, с. 531]. Тоді хлопчина схопив кицьку за хвіст і став походжати по хаті, вимахуючи Хосною, немов дякон кадильніцею. Кицька з диким нявчанням звивалася на хвості, немов гадюка, силкуючись удряпнути Ельяна. Невідомо, чим би усе скінчилося, якби на вереск не нагодилася мати малого бешкетника. Усі ці ситуації промовисто свідчать про те, що розваги, пов'язані з насиллям над тваринами, майже не караються дорослими, адже у випадку з півнем перехожі теж, спостерігаючи «комодію», сміялися. Агресія заради розваги негативно впливає на психіку дитини, завдає їй травм. Якщо хлопець не відчуває докорів сумління (а це прочитаємо далі з тексту), то надалі це може перерости в дику жорстокість, некерованість учинками. Звісно, хлопчина виріс серед іншої культури,

звичаїв, традицій, однак вплив неконтрольованої дикої енергії в подальшому може завдати шкоди ще не стійкій дитячій психіці. Твір А. Кримського не є моралізаторським, дидактичним. Вочевидь, автор не ставив собі такої мети. Однак яскраво вписаний у канву оповідання епізод змушує зробити саме такі висновки.

В оповіданні «Ваня» В. Підмогильний порушує проблему морального становлення дитини. Твір вражає тонким проникненням у психіку семилітнього хлопчика, душа якого вже стала плацдармом боротьби добра й зла, і ця драматична діалектика підсвідомо позбавляє його дитячої чистоти світосприймання. На початку Ваня – звичайна дитина, хіба що із заможної сім'ї. Батько, власник великого хутора, переконаний, що «водиться з майбутніми кучерями та лакеями йому не личить». Це трохи виокремлює хлопчика серед сільських ровесників, зокрема сусідського Митьки, якого він не любив за те, що Митька був сильніший за нього, та водночас це й приваблювало Ваню. Отже, передбачалася ситуація або загостреної взаємодії цих антиподів на зразок «Федька-халамидника» В. Винниченка, або розвитку самопізнання особистості, як у попередніх творах самого В. Підмогильного. В оповіданні «Ваня» йдеться про двох хлопчаків: Митька не страждає від скоєного злочину (убивства пса), а Вані доводиться потерпати від докорів сумління. Персонажі-антиподи (екстраверт та інтроверт) схожі до героїв оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник». Зовнішність і навіть вчинки не завжди можуть показати справжню душу людини. Федько багато клопоту завдавав своїм батькам, бешкетував, але при цьому був чесним, сміливим. Через свою гуманність утратив життя, бо пожалів незвичного до покарань Толю. Толя – тихий, смирний, делікатний на вигляд хлопчик – насправді був заздрисним, пихатим, черствим і підлим. Він обмовив перед батьками Федька, який урятував йому життя, і навіть забрав Федькового чирика, хоч програв суперечку.

В. Підмогильний пізнає психіку персонажа в досить несподіваному ракурсі, по-новому освоює стильові можливості власної творчої манери. Початок оповідання, – коли Ваня по-дорослому діловито порастєється на подвір'ї, а особливо на прихованому городику в степовому рівчачку, де висадив баклажани та кавуни, – подано в лірико-романтичному ключі. Хлопчина справляє враження працелюбної, старанної, чутливої до всього прекрасного дитини. Ваню вабить і лякає все нове, непізнане. Він боїться «одноманітного і безкрайнього» степу, наділяє його людськими рисами, адже той похмурий та мовчазний, і «якби не співи жайворонка та стрекотіння коників, Ваня, може б, ніколи й не ходив по ньому». Хлопчина боїться ще й глибокого, «страшно мовчазного й загадково таємного» рівчака, який вився через степ. Часті відвідини занедбаного місця розвіяли ці страхи, побоювання незвіданого.

Мандрівку Вані степом можна потрактувати як ініціацію. Адже тут, у рівчачку, він прогнав «людожера», і це місце став уважати своїм власним. Вані вдалося перебороти страх, який уявився хлопцеві як щось велике й сіре. Спочатку він прожогом кинувся геть від страшного місця, однак згодом, трохи заспокоївшись, повернувся з ціпком у руці, «зробив шалений скок і кинувся з високо піднятим ціпком у сплутане гілля, але там уже нікого не було. Тоді Ваня сів і тихенько засміявся від радості, – людожер утік, людожер злякався!» [14, с. 59].

В. Пропп, досліджуючи витоки чарівної казки, виявив, що її основою є перехідний обряд ініціації як культурно-історичний субстрат. Архаїчні перехідні обряди здійснювалися відповідно до міфологічної моделі бога, який умирав і воскресав. Символічна смерть та воскресіння стали незворотним перетворенням юнака в чоловіка, а тому ініціація набула значення події, оскільки ініційований сприймався як індивідуальність, а не частина роду. Герой казки порушує певну заборону, перетинає межу, здобуває чарівний засіб і повертається. Він отримує локальну перемогу в межах свого мікрокосму над пригноблувачами [15]. Міфологічний герой набуває надзвичайних умінь або здобуває надприродний дар і засоби для оновлення людства загалом. Дж. Кемпбелл виділяє три стрижневі складники символічної подорожі – відхід, ініціацію, повернення [6; 9].

Переборювання Ванею страху самотужки можна розцінювати як шлях до дорослого життя. Однак ледь насторожує деталь – наказ хлопчика рівчачкові, щоб «той нікого не пускав на своє дно, а хто б осмілився спуститись, щоб душив того своїми стінами». Деталь виявилася не випадковою. За реалістичною розповіддю про пса, якого покусав скажений собака й тому довелося Жучка застрелити та таємно від Вані зтягти до лісу, розпочинається психологічне дослідження з'яви ірраціональних інстинктів, прихованих у незвіданих глибинах людського ества. Ваня – дитина із надзвичайно розвиненою уявою, образним мисленням, спостережливістю. Він пильно придивляється

до довколишнього світу, удивляється навіть в огидні, жахливі речі. Те, що лякає, його приваблює, має якусь притягальну силу, владу над ним: «Жучок простяг до його голову й затуманеними очима подивився. В цім мовби невидючій погляді, в очах червоних і нетямущих, у розтуленім роті, з котрого текла слина, Ваня побачив те, що зветься скажениною. Ваня не знав і не розумів, що то воно є, але зразу серцем відчув, що то сила уперта й руйнуюча, і йому зробилось боязко» [14, с. 61]. Вані закортіло подивитися на пораненого Жучка, Митька визвався провести його до лісу. Ця подорож теж може вважатися ініціацією, адже всі пригоди з казковими персонажами відбуваються в лісі. Як відомо, ліси – своєрідні обереги людського життя, їхня прадавня мудрість охороняє й вивіряє скарби людської духовності. Люди віддавна вірили, що в лісі відходять душі померлих і продовжують там жити. Для митця, який занурюється в осмислення життя й смерті, минулості та вічності, ліс, очевидно, уявлявся тим «божественним простором», де людина прагне назавжди лишитися духовно присутньою. Окрім того, ліс – це небезпечне місце, де можна заблукати. Тут, за давніми віруваннями, живуть духи, демони. Увійти в темний чи зачарований ліс – означає зустрітися з чимось невідомим, згубним, смертоносним. Тут зосереджені секрети природи, у які прагне зануритися людина, щоб зрозуміти їхню сутність. Він може символізувати нестачу духовного бачення, загалом означає людство в темряві, не скероване Богом. Вхід у ліс – це символічна смерть перед відродженням у ході ініціації. Письменник теж надає йому містичних, символічних ознак: «Ліс був великий і густий. Хто входив у нього, той зразу потрапляв ніби в інший світ. За стіною дерев по один бік було життя, сонце, день, а по другий – смерть, холодний вечір. Тхнуло вогкою землею й рослинністю; ноги шаруділи по сіро-жовтому торішньому листі й хрустіло сухе, додолу поспадале галуззя... Зверху, в темній гушавині сплетених в поцілунку верховіть, крізь котру не проходило світло найяснішого дня, бриніли співи самого лісу – сумні, як горе» [14, с. 62]. Уся ця моторошна картина налякала хлопчаків. Тут, на березі лісового болота, у багновищі, коло шелестуна-очерету, лежав поранений Жучок. У християнстві очерет символізує страждання й смерть. Страждає й собака, але хлопчакі вирішили добити його. Це запропонував Митька, очевидно, керуючись досвідом дорослих, які в подібних ситуаціях діяли аналогічно.

В. Підмогильний удався до поширеного в класичній світовій літературі образу дитини, котра знущується над тваринами чи птахами. Це завжди вводилося як застереження щодо незнищенності дикого, печерного рівня людської психіки. У Вані все теж виникає підсвідомо, із ...виправдання полегшити муки улюбленця, який конає. І ось постає моторошна сцена, коли двоє малюків, утративши всі відчуття, крім жорстокості, камінням та кийками добивають непритомного пса: «Обличчя в них стали довгасті й поблідлі; іноді на їх проблискувало шаленство, а в широко розплющених очах світилось щось тупе й дике» [14, с. 63]. Бажання продовжити знущання було таким несамовитим, що хлопчакі кинулися до собаки знову, однак те, що вони побачили, породило жах – і вони прожогом кинулися геть. Дещо гіперболізуючи, письменник доводить цю сцену до натуралізму, коли в дітей діяв лише інстинкт озвірілості, який, урешті, перелякав і їх самих. Вони зрозуміли, що перейшли такий рубікон, за яким уже неможливо буде повернутися в попереднє безтурботне життя. Фактично, письменник виводив екстраверта й інтроверта за зразком своїх попередніх сюжетів, але тут уже ступив на вищий щабель, виявляючи спробу звести всі суперечності в одному персонажеві, хай і неповнолітньому. Ця маленька істота відкрила в собі щось таке бридке й жахливе, про що не може зізнатися навіть найріднішій людині – матері. Але ті інстинкти є десь у глибинах природи й від цього Вані страшно та боляче за самого себе: він занадто рано пізнав у людині дикунські атавізми, що вивели його з дитячого світу й поставили перед чимось незбагненим і важким, яке не під силу витримати ще незміцнілій психіці: «Він почував, що було зроблено щось негарне. Це мучило його, тягуче смоктало, й він не втримався й заплакав. Заплакав і злякався, що хтось прийде сюди й побачить його сльози та й неодмінно вгадає, що робив він за півгодини перед цим» [14, с. 64].

Цей випадок став психічною травмою для дитини – і вона обороняється від цього сльозами, істерикою. Після пригоди з Жучком Ваня став задумливим і замкненим, до товаришів майже не виходив, сидів у кімнаті й будував із кубиків залізницю. Батьки витлумачили таку поведінку по-своєму: якщо син задумливий – це означає, що з нього вийде вчений або письменник. Він полюбив казки про розбійників, очевидно, ототожнюючи свій вчинок із їхніми. А коли бабуся розказала про те, що розбійники будуть горіти в пеклі, Ваня почав уявляти не менш жахливі картини: його та Митьку «кидають у киплячу смолу, а вони кричать і корчаться від болю». Згодом йому почало здава-

тися, що в проміжок між ліжком і стіною просовувалися лапи Жучка й шкрябали стіну. Ваня витлумачив ці уявні звуки як помсту собаки за скоєне. Його «Я» обороняється, психіка не може витримати такого натиску, тож він вирішує піти до лісу й «помиритися» з Жучком. Кажуть, що вбивця завжди приходиться на місце злочину. Так трапилося і з Ванею, якого терзає сумління, почуття провини, страх. Психологи стверджують, що людина переживає жах не тоді, коли бачить об'єкт страждань, а тоді, коли думає про це, домислює, коли працює її уява й підсвідомість. У лісі, куди Ваня повернувся, він не боїться «чорного обгризка», а просить пробачення. Однак дива не сталося. Ваня гірко усвідомлює, що прощення не буде – навпаки, Жучок ще помститься. Хлопець перебуває на межі психоневрозу: «...серед товстої зеленої трави з довгим подихом упала навколішки семилітня людина, грузнучи в слизкім, холоднім болоті й схиливши голову та простягнувши руки до неба...» [14, с. 68].

Раптова злість, знову дика наруга, сміх, психіка на межі зламу – це те, що вже лякає самого читача. Гнів і жорстокість змінюються ніжністю. Ваня прийшов додому й довго чухав боки рудого кабанця. А вночі він не може вистояти перед навалою видінь, льодяний жах і холод обіймає його душу. Підсвідоме і свідомість працюють на подолання цього стану, однак «... почув, як замирає в ньому життя, пручнувся з надприродною силою, скинув з себе слизьку істоту, поривчасто задихав і прокинувся. В той же момент під ліжком почулось сердите шкряботіння й вперте кламцання зубів. Ваня не своїм голосом вереснув і зомлів» [14, с. 70]. Очевидно, що «маленький грішник» потребує кваліфікованої допомоги. Фобічний невроз виникає звичайно під дією якої-небудь психотравмальної ситуації. Перспектива ж психічного розвитку дитини невтішна – садист, убивця або божевільний.

У цьому оповіданні В. Підмогильний досить виразно засвідчив свою творчу спроможність пізнавати психіку дитини, бачити першооснову біологічного в поведінці, вчинках, загалом у житті індивіда. Тобто вже тут накреслювалася філософська платформа скептичного ставлення до розуміння нової людини як продукту соціальних обставин чи взагалі до прагнення змінити її генетичну структуру. Саме тому письменник і створив образ семилітнього Вані надмір роздвоєним і в неймовірних суперечностях, утверджуючи, що навіть ця маленька особистість уже йтиме лише їй визначеним шляхом, а навколишні обставини та інші люди тільки сприятимуть або гальмуватимуть її.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Кожен етап морального розвитку становлення дитини є цілісним утворенням, поєднанням знань, почуттів і пережитого досвіду. Злочин завдає шкоди дитячій душі – вона протиставляється цьому й страждає. Злочин виступає своєрідним індикатором на виявлення позитивних і негативних рис характеру маленької людини. Проблема дитячої злочинності займає особливе місце в українській літературі, позаяк у творах ідеться про душевні переживання дитини, яка перебуває на роздоріжжі. Описи каяття наштовхують на думку про катарсис як невід'ємну складову частину дидактичних творів. Українські письменники, хоч і вдаються до поширеної в європейських літературах теми знущання дітей над тваринами, однак майстерно виводять образ української дитини, у душі якої відбувається боротьба добра й зла.

Джерела та література

1. Горак Р. Іван Франко. – Кн. 2 : Цілоком нормальна школа / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Львів. літ.-мемор. музей І. Франка, 2001. – 204 с.
2. Горак Р. Іван Франко. – Кн. 3 : Гімназія / Р. Горак, Я. Гнатів. – Львів : Львів. літ.-мемор. музей І. Франка, 2002. – 360 с.
3. Гузар З. Новела І. Франка «Мій злочин» / З. Гузар // Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка – Серія філологічна. – Львів, 2004. – Вип. 35. – С. 150–155.
4. Гундорова Т. Проза А. Кримського і декадентство в українській літературі / Т. Гундорова // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 15–20.
5. Гуцало Є. Твори : у 5 т. – Т. 1 : Оповідання, новели / Є. Гуцало ; вступ. слово В. Плюща. – Київ : Дніпро, 1996. – С. 242–248.
6. Деркач Л. Трансформація подорожі міфологічного героя у структурі наративної моделі «Міста» В. Підмогильного / Л. Деркач // Слово і Час. – 2007. – № 4. – С. 12–19.
7. Заброцький М. Основи вікової психології : навч. посіб. / М. Заброцький. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2005. – 112 с.
8. Задворна К. Проблема дитячої жорстокості в оповіданні «Ваня» і в романі «Володар мух» [Електронний ресурс] / К. Задворна. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Apif/2009_3/Zadvorna.pdf.

9. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой : пер. с англ. / Дж. Кэмпбелл. – М. : Рефл-бук, АСТ, Киев : Ваклер, 1997. – 384 с.
10. Ковальчук А. Злочин та очищення: проблема катарсису в психології Франкових персонажів / А. Ковальчук // Українська мова і література в середніх школах та гімназіях. – 2000. – № 6. – С. 45–58.
11. Кримський А. Твори : у 5 т. – Т. 2 / А. Кримський. – Київ : Наук. думка, 1972. – 720 с.
12. Мельник В. О. Суворий аналітик доби. Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті прози першої половини ХХ ст. / В. О. Мельник. – Київ : Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1994. – 320 с.
13. Павелків Р. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. Павелків, О. Цигипало. – Київ : Академвидав, 2008. – 432 с.
14. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / В. Підмогильний ; вступ. ст., упорядкування і прим. В. Мельника ; ред. тому В. Дончик. – Київ : Наук. думка, 1991. – 800 с.
15. Пропп В. Морфология волшебной сказки / В. Пропп ; сост., науч. ред., текстол. комментарий И. В. Пешкова. – М. : Лабиринт, 2005. – 128 с.
16. Франко І. Твори : у 50 т. – Т. 20. / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1979. – С. 62–68.
17. Швець А. Злочин і катарсис: кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму в прозі Івана Франка / А. Швець. – Львів : [б. в.], 2003. – 236 с.

Сирук Вікторія. Проблема преступлення в українській дитячій літературі другої половини ХІХ–початку ХХ століття: психоаналітичний аспект. В статті аналізуються твори українських письменників, в яких йдеться про складний світ дитини, її розвиток, моральне падіння, катарсис, почуття провини. Основою для літературно-критичних роздумів стала проблема схильності дитини до злочину, її бездумності, раскаяння, вплив переживань на подальше життя. Привертання до аналізу не тільки літературознавчого інструментарію, а й психоаналізу сприяло виявленню мотиваційних аспектів у діяльності особистості, руйнівних процесів у дитячій психіці. Увага акцентується на описі зовнішності персонажа, його внутрішніх монологів, галюцинаціях, що дозволяє глибше пізнати світосприяття дитини. І. Франко, А. Кримський, В. Підмогильний своїми творами чітко показали творчу здатність через художні образи пізнавати внутрішній світ дитини, бачити первинну біологічну основу поведінки, поступків взагалі в житті індивіда.

Ключові слова: злочин, покарання, катарсис, дитяча психологія, дитяча література, психоаналіз.

Siruk Viktoriia. Problem of Crime in Ukrainian Children's Literature of the second half of the XIXth–early XXth Century: Psychoanalytic Aspect. Works of the Ukrainian writers, narrating on the complicated world of a child, his / her development, moral falling, catharsis, sense of guilt, are analyzed in the article. Basis for the literary and critical reflections became the problem of a child's inclination to a crime, his / her rashness, repentance, influence of experiencing on further life. Bringing into the analysis not only literary tool but also psycho-analysis contributed to exposure of motivational aspects in personal activity, destructive processes in children's psyche. Attention is accented on descriptions of personage appearance, his / her internal monologues, hallucinations, giving an opportunity to get to the perception of the world by a child deeper. I. Franko, A. Krymskyi, V. Pidmogylnyi by their works witnessed distinctly creative possibility to cognize the inner world of the child through artistic images, to see fundamental principle of biological in behavior, acts on the whole in the life of individual.

Key words: crime, punishment, catharsis, children's psychology, children's literature, psycho-analysis.

Стаття надійшла до редколегії
18.11.2016 р.

УДК 811.133.1'42:[82.08:159.942]

Олена Станіславська

Лінгвістичні засоби вираження стану відрази в сучасній французькій прозі (на матеріалі роману «Гігієна вбивці» Амелі Нотомб)

У статті проаналізовано лінгвопсихологічний аспект стану відрази в сучасному французькому романі. Для дослідження обрано твір бельгійської письменниці Амелі Нотомб «Гігієна вбивці». Представлено загальну характеристику емоції «відраза», її лінгвістичне вираження в художньому творі.

Ключові слова: відраза, огида, емоційний стан, лексична репрезентація емоції, лінгвопсихологічний аспект.